

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ETNOGRAFIE ȘI FOLCLOR BUCUREȘTI

TEZĂ DE DOCTORAT

Reflexe ale literaturii apocrife în cultura populară românească

REZUMAT

**Coordonator științific:
Acad. Sabina Ispas**

Doctorand:
Marius Ciprian Pop

București
2016

CUPRINS

Argument	5
Capitolul I	9
Literatura apocrifă, literatura română veche, literatura populară	9
Canon și apocrif, două noțiuni antinomice	9
Corpusul apocrifelor neotestamentare	12
Apocrifele despre viața Maicii Domnului	24
Apocrife despre viața sfinților	30
Legenda despre lemnul crucii	33
Influența folclorului românesc asupra apocrifului despre lemnul crucii	34
Călătoria Maicii Domnului la iad	37
Cărțile populare în literatura română	41
Capitolul al II-lea	47
Istoria Maicii Domnului	47
Figura mitologică a taurului	52
Figura simbolică a calului	55
Călăreții Apocalipsei	59
Figura simbolică a măgarului	60
Oaia din Legendele Maicii Domnului	61
Legenda lui Crăciun	66
Crăciuneasa	72
Legendele despre căutarea lui Iisus Hristos	80
Simbolistica broaștei	82
Simbolistica albinei	86
Păianjenul și Maica Domnului	88
Maica Sfântă și meșterii	90
Imagologia etică și etnică a evreilor	91
Legenda populară despre jidovi	94
Arbori blestemați și binecuvântați	98
Arbori funebri	104

Capitolul al III-lea	108
Mărul, funcții și valențe simbolice	108
Sintagma om – pom	122
Armindenul	125
Pomul de Crăciun	126
Scara divină	128
Urcarea la cer	132
Maica Domnului și descântecul	137
Simbolurile astrale ale divinității	148
Mirungerea și Sfânta Euharistie	153
Paharul ceremonial	162
Sărbătorile Maicii Domnului	168
Ridicarea la cer a Maicii Domnului	170
Alte apocrife despre Sfânta Fecioară	173
Basmul și legenda în viziunea teoriei textului	179
Formule fixe	185
Imaculata Concepție	191
Motivul măicuței bătrâne	195
Concluzii	207
Bibliografie	212

Cuvinte cheie:

- adjuvant
- apocrif
- binecuvântare
- blestem
- canonic
- dihotomie
- discurs
- imaginar
- mediatrix
- opoziție binară
- reflexie
- strategie discursivă

ARGUMENT

Pentru o lungă perioadă de timp producțiile apocrife au fost considerate fie laice, fie religioase. Într-o perioadă nefastă, aproape 50 de ani de comunism, aceste producții – alături de textele religioase – au fost excluse din rândul comentariilor, așa cum s-a întâmplat și cu fenomenul colindatului, care a fost considerat prin excelență laic.

În lucrarea de față ne propunem să oferim o viziune, pe cât posibil, sistemică asupra textelor apocrife în comparație cu cele canonice, să evidențiem elementele specifice gândirii tradiționale românești în raport cu o parte a corpusului apocrifelor.

După părerea noastră, apocrifele *Noului Testament* sunt scrieri neînserate în canon, dar pretind și insinuează o autoritate canonică. Există însă, pe lângă acestea, un gen aparte de texte (legende, basme, colinde etc.) care au circulat multă vreme sub formă orală în comunitățile creștine, numite inițial *agrapha*. Ele au fost culese începând cu secolul al XIX-lea și publicate în periodice sau volume.

În literatura română de specialitate se înregistrează puține contribuții valoroase referitoare la intertextualitatea canonic – apocrif. În centrul acestei activități stă, fără îndoială, personalitatea și opera lui Hasdeu; ea a fost urmată de lucrările lui Moses Gaster, apoi de Ion Bianu, Ioan Bogdan, Ovid Densusianu, Nicolae Iorga, Nicolae Cartoian. Cunoscuți ca istorici ai literaturii noastre vechi, în studiile lor ei nu au în vedere, neapărat, relevarea elementelor apocrife, a unor valori generice, tipice pentru „structurile antropologice ale imaginarului”.

Am considerat că e momentul să ne eliberăm de orice prejudecăți și să procedăm în lucrarea noastră la o reevaluare corectă și dreaptă a structurilor producătoare de cultură tradițională. Va trebui să analizăm cu obiectivitate atât rolul structurilor ancestrale, dar mai ales contribuția creștinismului, care trebuie reșezat acolo unde îi e locul, în geneza și evoluția culturii noastre populare. Această contribuție a fost negată într-un mod cu totul nejustificat, dirijând formele orale de exprimare a culturii aproape exclusiv spre reperele mitologice „traco-daco-latine”. S-a eliminat, în mod voit, elementul creștin, cu specificul lui românesc, neglijând rolul lui în modelarea spiritualității românești.

Răspunzând îndemnurilor justificate ale Sabinei Ispas (1995: 147-153), „credem că una din sarcinile folcloristicii și etnologiei actuale este, între altele, și regândirea, eventual rescrierea, pentru completare, a istoriei culturii tradiționale românești, din care să nu lipsească comentarea specificului creștin străvechi”, am pornit într-un demers interesant în cadrul literaturii apocrife, urmărind devenirea structurilor tradiționale și apelând la modelul sacru al Fecioriei și Maternității

Maicii Domnului, „Maică a întregii umanități în sens ontologic” (Ispas 1994: 104) într-un ciclu de legende apocrife.

Este cunoscut faptul că poporul român se numără printre cele mai vechi popoare creștine din Europa și că a cunoscut religia creștină în însuși procesul genezei sale, încreștinare care s-a operat asupra unui popor în devenire, căruia i-a marcat astfel genetic profilul spiritual.

Încreștinarea românilor s-a făcut fără constrângere, treptat în straturile adânci ale poporului, unde a fost acceptat benevol. A fost un proces natural, ceea ce a favorizat asimilarea lui organică și realizarea unei deschideri către o mai largă osmoză cu vechile manifestări, așa-zise magico-rituale, de care mulți etnologi, istorici, specialiști au făcut mult prea mult caz. Practic, toate domeniile culturii noastre tradiționale prezintă infuzii de elemente creștine.

S-a vorbit de un „creștinism cosmic”, o credință religioasă, o concepție originală țărănească bazată, însă, pe concepte și dogme conforme cu religia lui Hristos. În domeniul literaturii populare, această formă se vedește cu deosebire în speciile și genurile cu caracter apocrif, în colinde, în legendele despre călătoria lui Dumnezeu pe pământ (însoțit de Sf. Petru), sau în cele despre călătoria Fecioarei Maria, inclusiv cele legate de Nașterea Mântuitorului.

Despre aceste texte am încercat să realizăm un excurs într-o perspectivă semiotică (text canonic – text apocrif) ca factor de mediere în raport cu mentalul colectiv, diferențind cele trei mari categorii: mitul, legenda și basmul în relație cu miraculosul.

Ne vom strădui să comentăm texte conținute într-o grupare tematică (narațiuni) ce dezvoltă motive legate de viața și acțiunile Maicii Domnului. Așa cum aminteam, legendele despre Maica Domnului au fost neglijate o lungă perioadă de timp, apoi interpretate tendențios, anulându-le astfel valoarea artistică, dar mai ales integrarea lor în cultura medievală și golirea sistematică de orice semnificație creștină.

Am considerat că este oportun să abordăm subiectul Maica Domnului, dat fiind faptul că în textele canonice, ale Sfintei Scripturi, prezența Fecioarei Maria este relativ discretă, revelând profunzimea trăirii duhovnicești a celei mai sfinte dintre pământeni, ca expresie a smereniei și dragostei. Tocmai această discreție și acest chip al bunătății și al blândeții a deschis inimile iubitorilor de Dumnezeu, dând naștere necesității exprimării bucuriei și credinței în abundența textelor apocrife, care au circulat de-a lungul veacurilor, sub diferite forme.

În demersul nostru, am structurat cercetarea, considerând influența Fecioarei în raport cu tot ceea ce înseamnă reflexia iubirii lui Dumnezeu, concretizată în plenitudinea creației. Am analizat, astfel, relația Maicii Domnului cu ființa umană, ca și coroană a creației, chemată la desăvârșire, apoi cu regnul animal și cel vegetal, asupra cărora influența Fecioarei este determinantă de schimbare și devenire a lumii. O altă temă a fost structurată luând în considerare căile de acces,

drumurile inițiatice, reperate în apocrifele despre Maria.

Fenomenele culturii medievale trebuie cercetate și studiate dintr-o largă perspectivă, în contact cu popoarele vecine, care aparțin unei familii cu influențe ale culturii ortodoxe bizantine.

Alături de Sfânta Tradiție, care are o materializare specială în legenda populară, pentru a face o analiză cât de cât acceptabilă e nevoie de semne mitologice indiferent dacă ele apar în contexte și structuri solemne, elocvente, sau în situații și corelări minore, aparent marginale.

În centrul atenției demersului nostru stau scrierile cu poziție deosebită, culegeri, publicații, texte determinate de coduri culturale majore, dar și informații și sugestii utile în datinile tradiționale pe care le-am cules din teritoriul nord-vest transilvan în perioada în care am făcut aici investigații, între anii 2002 – 2005. Astfel, am notat în teritoriu legende etiologice, legende apocrife în versuri și proză, colinde, descântece, bocete, dar și basme, snoave, poezie lirică, scene sacre și apocrife de pe icoanele de lemn și sticlă.

În sfârșit, nu putem neglija nici perspectiva mitologică a unor obiceiuri de iarnă sau rădăcinile unor practici din cunoscutele sărbători romane ori influențe ale cultului solar prezente în creștinismului primar și nu numai.

Ceea ce ne-am dori în perspectivă mai îndepărtată ar fi rediscutarea unor tradiții populare românești și prin prisma raporturilor cu vechi practici iudaice, care au fost ignorate până acum.

Capitolul I

În prima secțiune a capitolului întâi (*Canon și apocrif, două noțiuni antinomice*) am prezentat originea termenului *canon* prin apelul la lexicul ebraic, deoarece el constituie o primă mărturie în lumea occidentală despre o gândire asupra canonului (*qaneh*).

Cuvântul își dezvoltă o serie de sensuri figurate, ajungând să însemne „normă”, „criteriu”, „regulă”, „lege”. Criteriile teologice după care s-a instituit canonul au fost enunțate la sfârșitul secolului I (d.H.), dar n-au fost puse în practică decât la sfârșitul secolului al II-lea (d.H.).

Aceste criterii sunt foarte importante pentru lucrarea noastră întrucât ele ne vor permite să definim în mod corect termenul de *apocrif*. Primul criteriu se referă la apostolicitatea textelor sfinte, adică *Vechiul și Noul Testament*, al doilea, catolicitatea, caracterul universal al textelor; toate comunitățile creștine trebuie să fie de acord în acceptarea acestora ca sacre, sfinte. Biserica a acceptat și a recunoscut drept canonice cele patru evanghelii din *Noul Testament*, apoi prin Conciliul de la Niceea (325 d.H.) încă douăzeci și șase stabilește, acest Conciliu stabilind trei clase de texte:

- texte unanim acceptate și folosite;
- texte discutate și acceptate de unele comunități creștine, dar respinse de altele;
- texte eretice, neacceptate de Biserică.

Ajungem astfel la termenul *apocrif* (gr. *apocriphos*), texte „ascuse” în jurul cărora se așază un aer de mister al căror sens, spun gnosticii, numai inițiații sunt capabili să-l înțeleagă. Pe lângă sensul de bază, există și un alt sens, cel de „fals” sau „de proveniență suspenctă”, „neautentic” și se referă la scrierile ereticilor considerate neortodoxe.

În următorul subcapitol (*Corpusul apocrifelor neotestamentare*) am adus în discuție cele trei tipuri distincte de apocrife, după modelele și împrejurările care le-au inspirat.

Primul tip îl reprezintă evangheliile așa-numite sinoptice, care sunt replici ale celor trei evanghelii canonice, după Marcu, după Matei, după Luca. Ele au apărut în mediul iudeo-creștin, în comunitățile creștinismului primitiv care nu s-au desprins încă de legea sinagogilor. Amintim printre altele *Evanghelia lui Petru*, *Evanghelia evreilor*, *Evanghelia ebioniților*, apărută în Iordania, și *Evanghelia nazareenilor*, apărută în Siria.

Al doilea tip îl reprezintă evangheliile gnostice, de la Nag Hamadi, împărțite în treisprezece cărți, și cuprinzând o serie de texte considerate apocrife, printre care: *Cartea secretă a lui Ioan*, *Înțelepciunea lui Iisus*, *Evanghelia adevărului*, *Evanghelia lui Toma* etc.

Tipul al treilea îl reprezintă textele izvorâte din imaginația omului simplu care e curios să

cunoască cât mai multe amănunte despre viața sfinților, a persoanelor divine, a Sfintei Familii: *Viața lui Iosif tâmplarul, Evanghelia lui Pseudo-Matei, Proto-evanghelia lui Iacob, Evanghelia lui Petru.*

Primii creștini au dorit să știe câte ceva în plus despre Fecioara Maria, despre părinții ei, copilăria, urcarea la ceruri etc. *Protoevanghelia lui Iacob* este cea mai veche (proto) apocrifă ortodoxă care încearcă să răspundă acestor întrebări și a influențat textele extracanonice, despre Maria și despre Hristos. Autorul presupus este Iacob cel Mic, fratele Domnului.

Subcapitolul *Apocrifele despre viața Maicii Domnului* se referă la *Protoevanghelia lui Iacob* și prima mențiune despre sărbătoarea cea mai nouă a Maicii Domnului, Intrarea în Biserică sau Vovidenie, care comemorează ziua în care părinții Ioachim și Ana o duc pe Maria la Templul din Ierusalim. Sărbătoarea s-a impus târziu, abia în anul 1585 sub pontificatul lui Sixtus al V-lea.

Celelalte sărbători ale Maicii Domnului sunt justificate prin evangheliile canonice: Bunavestire și Adormirea Maicii Domnului (Sântămăria Mare) și Nașterea Fecioarei (Sântămăria Mică).

În apocrife se vorbește despre urcarea Fecioarei la cer a treia zi după adormire, când toți apostolii aflați în viață au venit pe nori dumnezeiești din toate colțurile lumii pentru a-și lua rămas bun de la Maica Mântuitorului, care a fost ridicată la ceruri de către îngeri.

În folclorul românesc personalitatea Fecioarei a creat o serie de scrieri cu caracter apocrif: balade, legende, colinde, povești. Simeon Florea Marian a alcătuit o culegere în acest sens, cu titlul *Legendele Maicii Domnului* (1904), care conține un ciclu epic, în versuri și proză, de texte orale, mitico-religioase, precum: Nașterea și Copilăria lui Hristos, Jidovii, Fuga în Egipt, Maica Domnului și paingănul, Căutarea Fiului, Adormirea Maicii Domnului etc.

Un apocrif care a circulat în spațiul românesc este *Călătoria Maicii Domnului la iad*, care evidențiază chinurile păcătoșilor în focul veșnic al infernului, chinuri ce se amplifică odată cu intrarea Fecioarei mai adânc în împărăția întunericului.

Apocalipsul apostolului Pavel relatează evenimentele prin care cunoscutul apostol s-a convertit la credința creștină. Tendința apocalipsului este de a prezenta contrastul dintre rai și iad și ce-i așteaptă pe muritori dincolo de moarte.

Un subcapitol interesant este și cel referitor la *Apocrifele despre viața sfinților*, în care autorii lor s-au servit de materialul pus la îndemână de tradiția populară prelucrată, modificată de imaginația populară și în care cadrul geografic s-a șters, unele fapte reale s-au estompat, accentuându-se latura miraculoasă a vieții, lupta împotriva ispitelor lumii trecătoare, precum și desprinderea sufletului de materialitatea trupului pătruns de divinitate: *Legenda Sfântului Sisinie, Legenda Sfintei Vineri, Legenda Sfântului Alexie* etc.

Prima legendă este o poveste sumbră despre sfântul Sisinie, care îl caută pe diavol, pentru

răpirea nepoților săi și-l ajunge în fundul mării, îl bate cu buzduganul ca să-și spună numele și formele în care se metamorfozează atunci când face rău. Legenda a intrat în folclor ca descântec „de diavol”, pentru alungarea lui din casă și din trup.

Legenda sfintei Vineri povestește viața plină de greutate și suferință a sfintei, cum a fost osândită la moarte pentru că a propovăduit învățăturile Evangheliei. Apocriful sfintei Vineri a influențat puternic colinda (Monica Brătulescu, 1981: 175).

Legenda sfântului Alexie dezvăluie un destin plin de suferințe și coborâșuri, o viață de adevărat ascet, cel care a devenit în final „omul lui Dumnezeu”.

O altă legendă apocrifă inspirată din *Evanghelia lui Matei* abordează lupta între cele două principii, binele și răul, ilustrată cu disputa Mântuitorului cu Satana în pustie. Satana nu poate fi ucis, este iertat, dar ajuns pe pământ intră în sufletul Caiabei și provoacă răstignirea Domnului.

Legenda despre lemnul crucii este o narațiune care face legătura dintre *Vechiul și Noul Testament* și a fost plăsmuită prin restructurarea unor elemente din tradiția scrisă, din folclorul iudaic, din literatura apocrifă creștină (*Evanghelia lui Nicodim*) și din elemente ale folclorului românesc. Lemnul din care s-a cioplit crucea Mântuitorului este foarte vechi și își are originea în creațiune; a crescut din arborele raiului, din care Adam și Eva au gustat fructul oprit, deci de la obârșia păcatului primitiv. Din el a fost împletită cununa lui Adam când a murit, din mlădița pusă în pământ a răsărit copacul, din care s-a cioplit crucea lui Iisus Hristos. Crucea a fost cea care a răscumpărat păcatul în care se afla omenirea.

Apocriful despre lemnul crucii a influențat folclorul românesc mai ales în basme. E vorba de basmul *Spân fără de moarte* (Șăineanu, 1895: 345), *Legenda lui Gruș-Sânger*, o poveste despre un tâlhar care a omorât într-o noapte, fără să știe, pe tatăl său și este pedepsit să ude cu apă adusă în gură buturuga pe care zăcea tatăl său până aceasta va înflori.

O poveste asemănătoare este și cea cu titlul *Manea tâlharul*, în care Manea ucide pe tatăl său și este osândit să ude un baston de fier din codru cu apă adusă în gură până ce acesta va înverzi.

O paralelă interesantă din tradițiile populare îmbină tema răsădirii unui pom dintr-un toiag uscat cu tema celor doi tâlhari între care a fost răstignit Iisus.

Călătoria Maicii Domnului la iad este un subtitlu care se referă la apelul disperat al Fecioarei pentru iertarea păcătoșilor, ea fiind tulburată de chinurile și muncile la care aceștia erau supuși în infern. Apocriful exprimă ideea ortodoxă care relaționează cele două Testamente.

Partea a doua a *Călătoriei* prezintă adăugită o călătorie la rai. Maica Domnului reușește să obțină de la Hristos o rază de îndurare pentru păcătoși de la Paști până la Înălțare, după care ea urcă la cer luată de îngeri, unde găsește „bucurie și repaos” pentru cei fără păcate. Apocriful a avut o întinsă circulație în diferite zone și localități, pentru că se credea că cel care îl știe, îl rostește și îl

poartă cu el e ferit de rele, de boli și va avea noroc.

Scrierea apocrifă *Adormirea Maicii Domnului* e o carte de rugăciuni care ajută femeile la naștere și ferește nou-născuții de rele. Este un act de terapie magică, nu numai prin incantația benefică, ci și prin contactul nemijlocit al zonei bolnave a cuvântului materializat prin scris și păstrat în proximitatea corpului, putând fi atins și reprezentând o speranță tangibilă.

O altă categorie de texte în circulație în secolele al XIV-lea și al XVI-lea sunt prezentate în subcapitolul *Cărțile populare în literatura română*. Sunt scrieri medievale care se adresează unui public mai larg decât cel al cititorilor literaturii religioase, istorice sau juridice. Ele cuprind literatura religioasă apocrifă alcătuită din „erezii” ce se confruntă cu biserica oficială sau din legende compuse imaginativ în jurul povestirilor din Biblie.

Tot de cărțile populare aparțin și romanele moralizatoare și fantastice, cu acțiune mai întinsă, cu intrigă mai complicată, stilizate de cărturari din literatura orală a maselor populare; aceste scrieri au străbătut prin traduceri în multe limbi toată lumea medievală.

Cel mai cunoscut roman popular este *Alexandria*, scris în limba greacă, cu o intensă circulație în Egiptul elenistic. Cartea a circulat la noi în toate straturile societății, ca atare a lăsat urme în literatura și tradițiile populare. Circulând și pe cale orală, romanul a asimilat credințe, datini și elemente de basm românesc, povești despre zâne sau „iele”. Fenomenul a avut loc și invers, din roman spre legende și credințe românești.

Varlaam și Ioasaf este o carte ce are în centru motivul nimicniciei vieții omenești, deșertăciunea acestei vieți, măririle deșarte în opoziție cu ascetismul și reculegerea în pustietate. Episoade din acest roman vom găsi în lucrarea *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*.

O altă carte populară larg răspândită în Europa Evului Mediu și citită până azi este *Esopia*, care are în centrul acțiunii pe sclavul înțelept Esop, care narează, într-un ciclu de fabule cu tentă moralizatoare, istorisiri cu tâlc, pilde și povățuiri. „Răul vine mereu între oameni, căci stă mai aproape, iar Binele care coboară din cer, apare mai rar” (*Alexandria, Esopia* 1960: 105).

Capitolul al II-lea

De-a lungul secolelor mariologia a cunoscut o mare dezvoltare, constituind o problemă pentru exegeza biblică. Bibliografia despre Fecioara Maria este cu adevărat covârșitoare. La sfârșitul anului 1995 catalogul Bibliotecii Universității din Yale cuprindea o listă de 2424 de cărți pe această temă, fără a include articolele, lucrările sau comunicările.

Un rol important în extinderea și dezvoltarea mariologiei l-au avut și lucrările cu caracter apocrif, care a oferit date importante cu privire la biografia Fecioarei.

Doctrina și cultul Fecioarei au apărut și înflorit în Răsăritul creștin, accentuând calitatea Mariei de a fi „Maica Domnului”. Apusul catolic a reliefat în ciclurile sale mariale dogma „imaculatei concepții”, mai ales în scrierile Sfântului Augustin. Răsăritul și Apusul tratează în mod diferit distincția dintre natură și har (Augustin XXXVI:42).

Maica Domnului apare relativ diferit în cântecele de stea, în colindele religioase sau în apocrife. În cântecele de stea este înfățișată după învățătura bisericească și cu unele influențe din literatura apocrifă.

Colindele populare despre nașterea lui Iisus dezvoltă liber teza evanghelică la curțile lui Crăciun. Maria, însoțită de Iosif, cere sălaş lui Crăciun ca să nască. Acesta este un om rău, ursuz, trufaș și o trimite în grajd. O ajută însă Crăciuneasa, precum și animalele din grajd.

Categoria „personajelor gazdă” este structurată polar, în funcție de modul în care îi primesc sau nu pe eroii aflați în refugiu: Crăciuneasa vs. Crăciun, boii, oile, măgarul vs. cai și vegetale: mărul vs. plopul, care sunt valorizate prin prisma ospitalității sau ostilității. Așadar, există două lumi, două principii: bun și rău. Dar Răul nu-i adversarul Binelui, ci al Demiurgului intermediar din care provine (Culianu 2002: 331).

Clasificarea animalelor și a arborilor după polaritatea binecuvântare – pedeapsă se face după unele influențe bizantine, mai mult sau mai puțin manifeste. Figura mitologică a bouului binecuvântat de Maica Domnului este complexă și interesantă (Subcapitolul *Figura mitologică a taurului*). Elogiul adus bouului vizează puterea sa de muncă, blândețea și eficiența trudei sale. În legendele lui Crăciun bouul e prezent în ipostaza domestic și sălbatic.

Bouul are atribuții cosmogonice, asociat unor elemente stihiale, nestăvilite, vânturi și furtuni catastrofale. Lui nu-i este frică de vântul apocaliptic.

Simbolul taurului în *Evanghelia lui Luca* e greu de stabilit, deoarece avem puține date despre acesta. Taurul reprezintă puterea credinței creștine, care nu poate fi învinsă de nicio forță

catastrofală.

După V. Frățilă (1985: 91), „bour sur” din colinde este o etimologie populară pentru „bour”, născută atunci când în urma dispariției animalului amintit și-a pierdut semnificația de bază.

În subcapitolul *Figura simbolică a calului* am scos în evidență ambivalența calului, structura profund contradictorie a atributelor sale fundamentale, prin jocul unor categorii vădit antinomice. El se definește din perspective culturale și prin criterii taxonomice diferite, dar și prin perspectiva unor coduri diferite: codul economic, codul mitologic, codul magic, codul epic.

În mod emblematic, folclorul românesc asociază calul cu voinicul, cu fecioria, cu eroul fantastic, exprimând vitejie, fală, putere și prestigiu.

Subcapitolul *Călăreții Apocalipsei* reprezintă pe Anticrist, Războiul, Moartea și Foametea. În *Biblie* cifra 4 sugerează ideea de universalitate.

Figura simbolică a măgarului este pandantul benefic al calului, care e blagoslovit de Maica Domnului ca animal sfânt, care „are cruce pe spate pentru că el a adus în spate pe cel care a purtat crucea” (Papahagi 1979: 81).

Vulnerabilitatea aparentă a oii, sacralitatea ei, dar mai ales elementul în jurul căruia se centrează un anumit model al culturii carpatice, arhaice sunt prezente în subcapitolul *Oaia în Legendele Maicii Domnului*. Pe lângă aceste calități ale oii, aceasta poartă osânda divină a Maicii Domnului, care nu s-a putut odihni ca să-l nască pe Hristos de zgomotul, „zbiețul oilor și săritul mieilor”. Sancțiunea divină nu are rostul de a împinge oaia în malefic și nu o condamnă să trăiască sub pecetea răului ori a fărâdelegii. Pedepsa explică condiția precară a acestui animal, statutul lui de victimă neajutorată.

Se cuvine să reliefăm, așa cum o fac numeroase studii de etnologie sau antropologie culturală, vechiul tandem *canon – apocrif*, fondul original al manifestărilor spirituale în societatea arhetipală. Iar în acest conglomerat spiritual magico-religios creația apocrifă poate juca rolul unui „nivel zero”, intersecția a două modalități de asumare a lumii și a sinelui.

Legenda lui Crăciun subliniază o interesantă chintesență legendară în care atributele sacre și profane se îmbină pentru a crea un personaj prin excelență autohton și mai mare peste sărbătorile de iarnă, un model mitic și ritualic al acestora. El face parte din cele două lumi, sacră și profană.

Profanul Crăciun nu permite Maicii Domnului să nască în grajd, dar este acceptată de Crăciuneasă, care o și moșește. Crăciun, aflând despre isprava pe care o făcuse Iova, i-a tăiat acesteia mâinile de la coate. Maica Domnului i-a pus mâinile la loc și „le-a făcut mai frumoase și mai strălucitoare” (S.Fl. Marian 2003: 72). Este momentul în care Crăciun devine creștin. Este evident că dualitatea persoanei Crăciun exprimă lupta dintre două lumi diferite.

Legenda lui Moș Crăciun capătă un caracter „modern”, vorbind de un personaj iubit de copii

care aduce daruri la fiecare sărbătoare a Crăciunului.

Crăciuneasa, soția lui Crăciun, cunoscută și sub numele de Iova, este prezentată în texte ca o femeie bună și credincioasă, terorizată de soțul ei, ursuz și arțagos. Ea devine moașa lui Hristos. De atunci moaștele sunt respectate în comunitățile tradiționale.

Subcapitolul *Legendele despre căutarea lui Iisus Hristos* subliniază faptul că structura lor are o relativă stabilitate și asemănare, indiferent de provinciile românești de unde au fost culese.

În toate variantele legendelor vom întâlni motivul broaștei, întâlnirea cu meșterii care au creat uneltele de tortură pentru patimile lui Iisus, motivul construirii bisericii în care a trăit o parte a vieții Maica Domnului, „maică a bisericii”. Acest episod e, probabil, de origine apocrifă, dar construirea bisericii are la bază un model vechi născut la începutul creștinismului.

Prezența broaștei întărește ideea că animalele și alte viețuitoare au avut un rol important în episodul Nașterii Mântuitorului. E o apariție neașteptată, complexă, simbolică care trebuie explicată pe mai multe nivele de semnificație.

Broasca apare în procesul cosmogonic, are funcția de mesager sau iscoadă, trimisă de Dumnezeu să vadă dacă nu există pământ în fundul mărilor. Ambivalența profundă a broaștei îi permite să fie mediator între apă și pământ.

În legendele Maicii Domnului broasca apare în ciclul Căutării Fiului, când aceasta își asumă rolul consolator pe lângă Maica Domnului, mângâind-o în nenorocirea ei, prin povestirea morții puilor ei. Mai mult, broasca și fiul ei rămas după accident provoacă răsul Maicii întristate prin apariția lor bizară.

În *Simbolistica albinei*, această insectă este integrată ciclului marian al căutării, având o dimensiune liturgică în sens cosmic și fiind privită ca o ființă binecuvântată, plăcută lui Dumnezeu, sfântă și curată. Puritatea ei ieșită din comun se manifestă nu numai în ordinea sacralității, ci și în aceea a biologicului. Potrivit credințelor populare, ea refuză excesele erosului, se înmulțește altfel decât celelalte viețuitoare, într-un mod esențializat, asexuat, aproape divin. Legenda despre albină relatează antinomia specifică vieții albinelor, aceea dintre miere și venin.

Păianjenul și Maica Domnului intră în conflict printr-o întrecere la țesut. Maica Domnului era și iscusită în privința torsului și țesutului, iar păianjenul – practicantul perfect și devotat al acestor îndeletniciri. Păianjenul se laudă cu acest talent și o provoacă la întrecere pe Maica Domnului, întrecând-o în calitatea torsului.

Maica Domnului s-a supărat și l-a blestemat să toarcă toată viața „fără spor” și să fie mereu omorât de oameni. Textele reliefează paradoxul acestei întreceri în care, deși câștigător, păianjenul este un înfrânt. Pânza lui, deși țesută perfect, este inutilă, nimeni nu o poate folosi drept îmbrăcăminte.

Într-o legendă mariană, motivul supărării și blestemul Maicii Sfinte este integrat într-un alt context narativ, acela al căutării fiului; păianjenul care se laudă cum s-a angajat el să toarcă funia cu care urmează să fie spânzurat Hristos.

În dezvoltarea itinerariului dramatic al Maicii Domnului în căutarea Fiului, un episod interesant este întâlnirea cu meșterii care au lucrat instrumentele de tortură ale lui Iisus (*Maica Sfântă și meșterii*). Maica Sfântă le menește să trăiască după îngăduința sau mila cu care au acționat în actul dramatic al răstignirii, sau răutatea și încrâncenarea cu care au privit patimile Domnului.

Din același ciclu al căutării lui Iisus desprindem mai multe episoade care se referă la caracteristicile legendare etnice și etice ale jidovilor care l-au prins și răstignit pe Hristos. Episoadele fac parte din subcapitolul *Imagologia etică și etnică a evreilor*.

O legendă cu caracter etiologic explică de ce nu mănâncă evreii carne de porc, o alta explică de ce aceștia au pistrii și părul roșcat. *Legenda populară despre jidovi* comentează antropogeneza jidovilor, o specie care i-a precedat pe oamenii actuali și au populat pământul înainte de apariția acestora. Erau de dimensiuni colosale, trupul era gros, capul mare, ochii însângerați, dinții ca pietrele de moară. Jidovii erau uriași cu puteri supranaturale. Despre existența neamului uriașilor vorbesc atât textele caninice ale *Vechiului Testament*, cât și cele apocrife (*Cartea lui Enoh*).

Arbori blestemați și arbori binecuvântați este un subtitlu în care am acordat pomului o infinitate de valori, atribuindu-i puteri și calități magice. În spațiul dendrologic românesc, bradul, plopul, teiul, mărul au un loc privilegiat și ales, cu valențe mitice și simbolice deosebite.

Plopul este pedepsit pentru că n-a făcut umbră Maicii Sfinte să poată naște și n-a făcut punte pentru ca Fecioara să treacă spre râul Iordan. *Tisa* și *nucul* sunt binecuvântate pentru că Maica Domnului s-a putut odihni la umbra lor. Scena se repetă și în cazul altor arbori: sângerul – măslinul – teiul – bradul etc.

Pomul este o imagine sintetică a vegetalului și el poate fi reprezentat prin *pomul vieții*, *pomul raiului*, *arminden*, *pomul mortului*, *măruț răzmurat*, *pom de Crăciun*, *măruț răzmurat* etc.

Arborii funebri se mai numesc și psihopompi; se referă în primul rând la brad, ce face conexiunea sacru – profan și ajută sufletul să depășească anumite piedici ritualice, simbol preluat, se pare, de la romani, care puneau înaintea casei mortului un pom, de obicei un chiparos. De multe ori în locul chiparosului se puneau un brad (Pliniu, *Historia nat. XVI*).

Bradul e mai vechi decât creștinismul și a fost încreștinat târziu.

Capitolul al III-lea

Acest capitol debutează cu expunerea unor păreri în legătură cu mărul, considerat simbol al centrului (M. Eliade, 1939, nr. 9), „axis mundi”, încărcat cu forțe sacre. El este simbol al dragostei, extazului, fertilității și belșugului.

Practicile legate de măr (pom) au la bază un totemism botanic, precum și un simbolism magico-vegetal. Oamenii au urmărit în special calitățile reale ale arborilor, dar și pe cele prezumtive, sacre, transgresând calitățile amintite și elaborând conceptul de „arbore totem” (R. Vulcănescu, 1987).

Mărul deține un rol important în mitologia vieții și a morții, în baza principiului că fiecare om își are un dublu vegetal în viață, devenind „pom al destinului” cu aplicare la toate cele trei mari rituri de trecere: naștere – căsătorie – moarte.

În acest capitol se evidențiază prezența mărului în spatele colindelor. Mărul, arbore cosmic este modelul arboricol ce însumează o bună parte din activitățile spirituale de ordin religios ale poporului nostru. Ca atare, el cuprinde în coroana, trunchiul și rădăcinile sale tot cosmosul, dominând și spațiul paradisiac cu bunătățile sale (mese întinse, masa rotlată cu un măr răzmurat în mijloc).

Mărul devine simbol al nemuririi, „un datum ontologic obsesiv” al omului. În legendele Maicii Domnului, prin lemnul său (tulpina), mărul înseamnă crucea, instrument al supliciului dar și al izbăvirii, reunind într-o singură imaginea cele două semnificații ale simbolisticii arborelui.

În mai multe variante din ciclul marianic există un episod referitor la merele de aur duse în cer de îngeri și dăruite sufletelor aflate în cealaltă lume. Merele aveau originea în lacrimile Maicii Domnului:

„Lacrimi din ochi picând
Care cum curgeau
Mere de aur făceau” (S.Fl. Marian 2003: 235).

Subcapitolul *Om – pom* subliniază relația om – pom, care oferă primului șansa supraviețuirii prin al doilea. *Armindenul* este o celebrare a vegetației, având ca simbol o ramură verde sau chiar un arbore verde așezat la poarta gospodăriei.

Pomul de Crăciun este un obicei pe care exegeții îl pun în legătură cu o credință a poporului german care a observat că unii arbori înmuguresc și înfloresc în preajma Crăciunului (1 noiembrie).

Se naște obiceiul de a pune arbori împodobiți cu panglici și mere în curți, apoi în case și chiar în biserici. În țara noastră pomul de Crăciun a fost atestat la sfârșitul secolului al XIX-lea în

București.

Subcapitolul intitulat *Scara divină* descrie urcarea la cer pe o scară simbolică menționată încă din perioada precreștină și care dăinuie până azi atât în cântecele funerare, cât și în basme ori legende. Motivul scării apare în ceremonialul funebru (pomul mortului, scara de aluat, bradul zânelor).

În basmele românești urcarea la cer se face pe un copac miraculos sau pe o plantă care crește până în cer. În colinde Dumnezeu se coboară pe o „scară făcută din cuvânt”, iar alteori puterea divină face posibilă urcarea sau coborârea lui Dumnezeu fără nicio scară. Tot în colinde apare „scara de ceară” sau chiar „umărul lui Dumnezeu”.

I. P. Culianu consideră că deplasarea în văzduh este una din facultățile cele mai importante ale taumaturgilor din tradiția antică și că această deplasare se face cu trupul sau cu sufletul (Culianu 1984: 83).

Există în legendele Maicii Domnului episoade în care Fecioara, stăpână a descântecelor, a leacurilor se coboară pe scară de argint la cel bolnav sau la cel care o invocă. Textul magic circumscrie imaginea Fecioarei unui complex de simboluri care îi reliefează unicitatea. Scara sacră se situează într-un loc mitic în care comunicarea pământ – cer e posibilă.

Maica Domnului și descântecul relatează reprezentarea lumii ca o rețea de *hierofanii* care, în momentul ruperii acestora, hiatul e bănuțit a avea o cauză transcendentă. Vindecarea se obține atribuindu-i bolnavului o nouă naștere pe care o poate face doar Maica Domnului. Prezența mereu adulată a Maicii Sfinte în descântece constituie axul central al imaginarului pozitiv, cu atribute benefice.

Sabina Ispas (1998: 104) subliniază că din natura îndumnezeită a Mariei „decurge însușirea de a mijloci pe lângă Dumnezeu pentru oameni și pentru iertarea greșelilor lor. Asemenea acțiuni de mediere oferă substanță pentru capitolul miracolelor săvârșite de Maica Domnului: vindecarea soției mutilate a păgânului Crăciun, tâlharul răstignit pe cruce care este mântuit și a fost, conform legendei, frate de lapte cu Iisus, copiii bolnavi ai tâlharului vindecați atunci când Maica Domnului îl scaldă alături de pruncul Iisus.”

Simbolurile astrale ale divinității decurg din căutările lui Hristos de către Maica Sfântă, reliefând strălucirea acestuia, prin fața ca soarele și îmbrăcămintea cerească, ipostaza cosmică a lui Dumnezeu-Fiul. Veșmântul ceremonial al lui Hristos este asemenea bolții cerești cu soare, lună, stele.

Într-o legendă a Maicii Domnului apare *Mirungerea și Sfânta Euharistie*, care s-a făcut din sângele vărsat de cuiele răstignirii (vinul), din stropii de sudoare ai trupului (boabele de grâu, pâinea).

În subcapitol se pomenește de *azimă*, turtă sau pogace ca aliment arhaic cu valențe magice, care scoate eroul din situații limită. O importanță deosebită o are în viața spirituală a românilor ortodocși *anafura*, care se consumă la masa euharistică. *Prescurile*, folosite la proscomidie, ce poartă pecetea pristornicului, precum și colacul de grâu ce devine fața lui Hristos, sunt alte alimente rituale, elemente de cult capabile de virtuți sacre.

În câteva legende mariane vom descoperi originea ouălor roșii, care se vopsesc de Paști. Jidani alergau după Maica Domnului azvârlind cu bolovani. Fecioara luă bolovani azvârlind înapoi, și din bolovani se făceau ouă roșii.

Referindu-ne la vin și rosturile lui ca simbol al comuniunii, ca și sângele pe care l-a înlocuit într-o serie de rituri, ne vom opri și la *paharul ceremonial*, „paharul de aur”, un bun familial cu o origine greu de precizat, dar care ține locul potirului din rai, raiul din care vine mântuirea oamenilor. Acest pahar transmisibil din generație în generație e folosit la marile sărbători, cum e și Crăciunul. Acest pahar se mai numește și „paharul Crăciunului” și apare în sfera colindelor, ca reflex al unei vechi practici din cadrul sărbătorilor de iarnă.

Paharul e foarte scump și gazda îl refuză pe însuși Dumnezeu, care nu poate rezista tentației de a-l cumpăra.

Sărbătorile Maicii Domnului se structurează pe două ipostaze mariale: Sântămăria Mare (15 august) și Sântămăria Mică (8 septembrie). Sărbătorile Maicii Domnului împreună cu Ziua Crucii (14 septembrie) formează scenariul ritual de înnoire a timpului la Anul Nou biblic, celebrat în preajma echinocțiului de toamnă.

Adormirea Maicii Domnului, sărbătoare ce face parte din cele douăsprezece praznice ale Bisericii răsăritene, apare în iconografia bizantină înconjurată de cei doisprezece apostoli, iar în centrul imaginii se află Hristos ținând-o în brațe pe Fecioara Maria la vârsta copilăriei.

În legende mariane se spune că Maica Domnului s-a urcat la ceruri cu trupul. Există în unele legende și concepția că Fecioara s-a urcat la ceruri numai cu sufletul.

În 1950 s-a emis o bulă papală, o proclamație solemnă, care a promulgat ca dogmă a Bisericii romano-catolice înălțarea cu trupul și sufletul a Maicii Domnului în slava cerurilor.

Nu se exagerează deloc importanța Fecioarei Maria în cultul creștin atunci când sărbătoarea nașterii ei, despre care se spune că a fost vestită mamei ei de către un înger, așa cum i-a fost vestită și Mariei nașterea lui Hristos.

Basmul și legenda în viziunea teoriei textului

În ciclul *Căutarea Domnului Iisus Christos* partea de început se referă la Maica Domnului care îl caută pe Iisus folosind *o carte*, de obicei albă, care-i poate dezvălui locul unde se află Fiul Sfânt. Desconspirarea acestuia se face prin actul „cetirii” și „procetirii”.

Decriptarea acestui fenomen este destul de dificilă. Este evident că această carte constituie un element de dată mai recentă și că ea s-a substituit unei modalități anterioare de descoperire a Fiului. Faptul că Maica nu-l găsește nicăieri printre cei vii reprezintă „o metaforă a coborârii în lumea subterană”, în neființă, o ascundere imposibil de detectat (Frazer 1980: 420). Fenomenul e specific acțiunii din basme motivelor „încercărilor grele” (Propp 1973: 387).

În acțiune a intrat *oglanda* și verbul *a vedea*. E o relație bine determinată; *cartea vede* ca și *oglanda*. În concepția mitică a basmului oamenii vii nu văd pe cei morți. Pe parcursul acțiunii legendei termenul *a vedea* se repetă împreună cu întrebarea: „N-ai văzut,/ N-ai auzit?”

Fecioara rămâne în integritatea ei neatinsă sub lucrarea Sfântului Duh, dar în același timp ea odrăsleşte pe Dumnezeu. Numai în această stare ea *îl vede* pe Iisus, se poate apropia de El și îl poate întreba de ce a acceptat să fie răstignit.

Imaculata concepție este un subcapitol care dezvoltă o serie de doctrine și dezbateri teologice referitoare la nașterea cu trup a lui Iisus și la virginitatea Fecioarei Maria. Nașterea feciorelnică a lui Hristos dintr-o femeie zămislită din păcat nu părea să răspundă la întrebarea cum a putut fi Iisus fără de păcat. Se spune că Fecioara a fost purificată tocmai prin nașterea lui Hristos; nu prin modul cum a fost zămislită, ci prin modul cum a zămislit ea se distinge ca Maică a Domnului.

CONCLUZII

Structurile narative au la bază două modalități opozitive. Aproape toate legendele apocrife (și nu numai) care formează un sistem, sau aparțin structurii unui sistem, se bazează pe dihotomii care sunt sau devin mobile. Opozițiile binare care aparțin structurii unui sistem ierarhic se pot desprinde ușor și pot intra, ca unități izolate sau ca elemente de construcție, în compoziția altui sistem, fie el ierarhic sau nu.

Există un tipar de acțiune interactivă între sistemele pe care noi le-am ales să le clasificăm drept independente, ca de exemplu *canonic* și *apocrif*. Aceste două sisteme însă au un sistem de bază comun, în care activează opțiuni diferite, prin urmare perspective înăuntrul aceluiași sistem (I. Culianu 1992: 42). Diada meșter bun – meșter rău sau diada animale ostile – animale binevoitoare este atestată în literatura orală aparținând unor culturi medievale europene (I. Culianu 1992: 379 – 381).

Însăși Fecioara Maria devine mediatore între umanitatea suferindă și plină de vicii și de păcate și Divinitatea bună și iertătoare. Sabina Ispas (1998: 104) susține că din natura îndumnezeită a Mariei „decurge însușirea de a mijloci pe lângă Dumnezeu pentru oameni și pentru iertarea greșelilor lor”.

BIBLIOGRAFIE

- Amzulescu, A. (1964). *Balade populare românești*. București, Editura pentru Literatură.
- Anania, V. (1990). *Cerurile Oltului*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea.
- Anghelescu, M. (1975). *Literatura română și Orientul*, București, Editura Minerva.
- *Antologie de literatură populară*. (1953). București, Editura Academiei R.S.R.
- Augustin XXXVI, *Despre natură și har*.
- Balotă, A. (1964). Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și țările române. *RS*, X, 19 – 71.
- Bârlea, O. (1981). *Folclorul românesc*. București, Editura Minerva.
- Bernea, E. (1985). *Cadre ale gândirii populare românești*. București, Editura Cartea Românească.
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, (1975). București, Editura Institutului biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române.
- Blaga, L. (1936). *Spațiul mioritic*, București.
- Blaga, L. (1944). *Trilogia culturii*, București.
- Bot, N. (1962-1964). Contribuții la cântecul Zorilor. *AMET*.
- Braniște, E. (1993). *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească, arhitectură și pictură creștină*. București, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române.
- Brăiloiu, C. (1936). *Ale mortului din Gorj*. București.
- Brătulescu, M. (1981). *Colinda românească*, București, Editura Minerva.
- Buhociu, O. (1979). *Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*. București, Editura Minerva.
- Burada, T. T. (1880). *O Călătorie în Dobrogea*, Iași, Editura Polirom.
- Candrea, I. A. (1928). Iarba fiarelor. *Studii de folclor*, București.
- Cantemir, D. (1978). *Descrierea Moldovei*. București, Editura Ion Creangă.
- Caracostea, D. (1969) *Poezia tradițională română*. București, Editura pentru Literatură.
- Caraman, P. (1983). *Colindatul la români, slavi și alte popoare*. București, Editura Minerva.
- Caraman, P. (1931). *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români și slavi*. Iași.
- Cartojan, N. (1974). *Cărțile populare în literatura românească*. București Editura Enciclopedică.

- Cartoajan, N. (1980). *Istoria literaturii române vechi*. București, Editura Minerva.
- Chițimia, I.C., Simionescu, I. (1963). *Cărțile populare în literatura românească* (vol. I – II). București.
- Coman, M. (1980). *Izvoare mitice*. București, Editura Cartea Românească.
- Coman, M. (1983). *Mitologie populară românească*. București, Editura Minerva.
- Coman, M. (1983). *Sora soarelui*. București, Editura Minerva.
- Coșbuc, G. (1986). *Elementele literaturii populare*. Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Culianu, I. P. (2004). *Arborele gnozei*. Iași, Editura Polirom.
- Culianu, I. P. (1984). *Expériences de l'extase. Extase, ascension et récit missionnaire de l'hellenisme au Moyen Age*. Payot, Paris.
- Culianu, I. P. (1995). *Gnozele dualiste ale Occidentului*. București, Editura Nemira.
- Curtius, E.R. (1970). *Literatura europeană și Evul Mediu latin*, București, Editura Univers.
- Daicoviciu, H. (1972). *Dacii*. București, Editura Enciclopedică.
- Daniélou, J. (1996). *Simboluri creștine primitive*. București, Editura Humanitas.
- Delumeau, J. (1997). *Grădina desfătărilor*. București, Editura Humanitas.
- Delumeau, J. (1996). *Religiile lumi*. București, Piața Presei libere.
- Densusianu, O. (1922). *Veața păstorească în poezia noastră populară*. București, Editura Casa Școalelor.
- Dumézil, G. (1993). *Mit și epopee*. București, Editura Științifică.
- Durand, G. (1977). *Structurile antropologice ale imaginarului*. București, Editura Univers.
- Eliade, M. (1962). *Aspect du mythe*. Paris.
- Eliade, M. (1980). *De la Zalmoxis la Gengis-han*. București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Eliade, M. (1993). *Morfologia religiilor*. Iași, Editura Polirom.
- Eliade, M. (1995). *Tratat de istorie a religiilor*. București, Editura Humanitas.
- *Evanghelia lui Pseudo-Matei*, (2014). București, Editura Herald.
- *Evangheliile apocrife*, (1999). Iași, Editura Polirom.
- *Flori alese din poezia populară*, (1967). București, Editura pentru Literatură.
- Fochi, A. (1980). *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea, răspunsuri la chestionarele lui Nicolae Densusianu*. București, Editura Minerva.
- Frazer, J. (1980). *Creanga de aur*. vol. I – VI. București, Editura Minerva.

- Frazer, J. (1918). *Folk-Lore in the Old Testament*. London.
- Gaster, M. (1983). *Literatura populară română*. București, Editura Minerva.
- Ghinoiu, I. (1999). *Calendarul țaranului român, zile și mituri*. București, Editura Fundației Pro.
- Ghinoiu, I. (1988). *Vârstele timpului*. București, Editura Meridiane.
- Gorovei, A. (1976). *Literatura populară*. București, Editura Minerva.
- Hasdeu, B.P. (1984). *Cuvinte din bătrâni*. București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Hasdeu, B.P. (1974). *Etymologicum Magnum Romaniae*. București, Editura Minerva.
- Hasdeu, B.P. (1992). *Istoria toleranței religioase în România*. București, Editura Saeculum.
- Hasdeu, B.P. (1979). *Studii de folclor*. Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Herseni, T. (1977). *Forme străvechi de cultură poporană românească*. Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Herseni, T. (1979). Le dragon dace. *Ethnologica*, 1.
- Herseni, T. (1941). *Probleme de sociologie pastorală*. București.
- Iustinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. (1972). *Noul Testament cu psalmi*. București, Editura Institutul biblic.
- Ispas, S. (1994). *Maria, Maică a Domnului, Maică a întregii umanități în sens ontologic*. „Anuar L.E.F.”, serie nouă, tom 5, București.
- Ispas, S. (2006). *Preminte Solomon. Legenda populară românească între „canonic” și „apocrif”*. București, Editura Saeculum I.O.
- Ispas, S. (2012). *Rosturi și moravuri de odinioară*. București, Editura Universității București.
- Ispas, S. (1998). *Sub aripa cerului*. București, Editura Enciclopedică.
- *Istoria literaturii române*, (1964). vol. I, București, Editura Academiei.
- Iza, Gh. (1978). *Leul în colindele românești*. Dej, Samus, II.
- Jung, G. (1994). *Copilul divin. Fecioara divină*. Timișoara.
- Kernbach, V. (1983). *Dicționar de mitologie generală*. București, Editura Albatros.
- Kosnen, M. (1957). *Introducere în istoria culturii primitive*. București, Editura Științifică.
- Lévi-Strauss, C. (1970). *Gândirea sălbatică*. București, Editura Științifică.
- Losski, V. „(s.a.)” *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*. București, Editura Anastasia.
- Lotman, I.M. (1974). *Studii de tipologie a culturii*. București, Editura Univers.

- Lovinescu, V. (1993). *Interpretarea ezoterică a unor basme și balade populare românești*. București, Editura Cartea Românească.
- Malinowsky, B. (1968). *Trois Essais sur la vie sociale des primitifs*. Paris.
- Marian, S. F. (1892). *Înmormântarea la români*. București, Editura Academiei Române.
- Marian, S. F. (2003). *Legendele Maicii Domnului*. Cluj-Napoca, Editura Ecco.
- Marian, S. F. (1980). *Nunta la români*. București, Editura Saeculum.
- Marian, S. F. (1901). *Sărbătorile la români*. București, Editura Academiei Române.
- Matei Săvulescu, A. (1984). *Utopia nemuririi și imortalitatea ei*. București, Editura Minerva.
- Mârza, T. (1974). *Folclor muzical din Bihor*. București, Editura muzicală a compozitorilor.
- Mușlea, I. (1972). *Cercetări etnografice și de folclor*. București, Editura Minerva.
- Mușlea, I., Bârlea, O. (1970). *Tipologia folclorului*. București, Editura Minerva.
- Mușu, Gh. (1982). *Din mitologia tracilor*. București, Editura Cartea Românească.
- Mușu, Gh. (1971). *Zei, eroi, personaje*. București, Editura Științifică.
- Negoită, A. (1993). *Manuscrisele eseniene de la Marea Moartă*. București, Editura Științifică.
- Negoită, A. (1993). *Noul Testament și manuscrisele de la Qumran*. București, Editura Stephanus.
- Niculiță – Voronca, E. (1998). *Datinile și credințele poporului român*. Iași, Editura Polirom.
- Oișteanu, A. (1989). *Motive și semnificații mito-simbolice în cultura tradițională românească*. București, Editura Minerva.
- Oișteanu, A. (1997). *Mythos & Logos, Studii și eseuri de antropologie generală*. București, Editura Nemira.
- Pamfile, T. (1914). *Sărbătorile de toamnă și postul Crăciunului*. București, Academia Română, col. D.V.P.R., Atelierele Grafice Socec & Co..
- Papadima, O. (1968). *Literatura populară română*. București, Editura pentru Literatură.
- Pavelescu, Gh. (1998). *Magia la români*. București, Editura Minerva.
- Pârvan, V. (1911). *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*. București, Atelierele Grafice Socec & Co.
- Pelikan, J. (1998). *Fecioara Maria de-a lungul secolelor*. București, Editura Humanitas.

- Pippidi, D.M. (1969). *Studii de istorie a religiilor antice. Texte și interpretări*. București, Editura Științifică.
- Pop, M. Ruxăndoiu, P. (1967). *Folclor literar românesc*. București, Editura Pedagogică.
- Rosa Del Conte, (1966). *Le due madri della Peregrinatio Virginis rumena nota col nome di „Căutarea Maicii Domnului”*. Sofia.
- Rosetti, Al. (1920). *Colindele religioase la români*. București, Editura Librăriile Cartea Românească.
- Șăineanu, L. (1978). *Basmele române*. București, Editura Minerva.
- Șăineanu, L. (1887). Jidovii sau Tătarii sau Uriașii. *Convorbiri literare*. XXI, 521-528.
- Tocilescu, G. (1900). *Materialuri foclorice*. București, Tipografia Corpului Didactic.
- Viciu, A. (1914). *Colinde din Ardeal. Datini de Crăciun și credințe populare*. București, Editura Gerold & Comp.
- *Viețile Sfinților*. (1992). București, Editura Artemis.
- Vulcănescu, R. (1972). *Coloana cerului*. București, Editura Academiei.
- Vulcănescu, R. (1987). *Mitologie română*. București, Editura Academiei Române.